

Attila sírjának keresése a 19–20. századi magyar irodalomban¹

Ezt a sírt még ma is keresik. 2009. március 15-én, Pozsonyba menet a Pozsonyi Magyar Intézet gépkocsivezetőjétől tudtam meg, hogy keresik olyan valószínűtlennek tartható helyeken is, amelyet semmilyen ismert hagyomány nem igazol és ráadásul nem is magyar területeken fekszik. Elmondta tudniillik, hogy Turócszentmárton (Martin) határában van egy jókora domb, amelyet ma egy kis erdő borít, formája pedig sírhalom alakú. Ezt a nép – a helyi szlovák nép – Attila-dombnak dívja és az első Csehszlovák Köztársaság idején, tehát az 1920–30-as évek idején akadt olyan prágai régész professzor, aki igen hosszas és költséges ám semmiféle eredményt nem hozó ásatásokkal próbálta megtalálni Attila sírját.²

¹ A Fried István professzor úr 80. születésnapján rendezett tudományos ülés-
szakon ugyan Arany János Toldi trilógiájáról adtam elő, ám a kéziratot sajnos
azóta sem találom, ezért egy másik tanulmányt adtam a nagylelkű kötet-szer-
kesztőnek, amelynek első változatát 2009-ben adtam elő olaszul a Collegium
Budapest egyik konferenciáján, és eddig még sehol sem jelent meg.

² Már Mangold Lajos a Pallas Nagylexikona számára írott lexikon-cikkében is
megemlíti jónéhány, a történeti Magyarország területén kívül fekvő helységet,
ahol keresték földben, vagy vízben Attila sírját. Szerepel itt Hainburg, mint a
francia Vesigneuil falu, a catalaunumi csata feltételezett színhelyéhez közel,
ahol a jámbor köznép Attila sírjának nevezett el egy dombot. De Felső-
Olaszországban, sőt Galíciában is találtak Attila sírjához tartozó ereklyéket.
(Tavaly a varsói Régészeti Múzeumban sikerült is megtekintenem ezeket a
hun sírleleteket.) Ld. MANGOLD Lajos, *Attila sírja*, A Pallas Nagy Lexikona II.,
Bp., Révai, 1893, 309–310.; A nemzetközi szakirodalomban ismereteim sze-
rint utoljára a következő összefoglalás jelent meg Attilának az elbeszélő ha-
gyományban játszott szerepéről: Donald J. WARD, *Attila, King of the Huns in
Narrative Lore*, = *Attila, The Man and his Image*, ed. by Franz H. Bäuml, Mari-
anna D. Birnbaum, Bp., Corvina, 1993, 38–44.; Megtudtam például ebből a ta-
nulmányból, hogy már a híres arab utazó Ibn Fadlān is folyóba temeti Attilát,

Sokkal ismertebbek az alföldi helyszínek, mint a hun király föltételezett helyének lehetséges azonosítási pontjai. A pedagógiatörténészek szerint mindmáig a legsikeresebb magyar tankönyv hányoki Losontzy István egykori nagykorú református professzor *Hármas Kis Tükör* című könyve, amely tartalmazza a bibliai históriát, a magyar földrajzot és a rövid magyar történelmet, mind Magyarország, mind Erdélyre vonatkoztatva. Rengeteg kiadása volt, az első 1770-ben, az utolsó vagy 100 év múlva, tanulók sok-sok nemzedéke okosodott belőle. Ennek megfelelően a benne található állításokból bizvást gondolhatjuk, hogy relatíve a leg szélesebb körben elterjedt hiedelmek, akár folklorizálódott meggyőződések alapjaivá válhattak. Losontzy a következőt írja Attila haláláról: „néki-is végre fejet hajtania kellett a' halálnak, mely életét közel 50 esztendő korában elvette 254-ben, [elírás: 453 helyett, Sz. L.] mégpedig Lakodalmának idején, a' midőn Hildegundával a' Francia Király' leányával menyegzői pompát tartana, kinek-is teste arany, ezüst és vas, hármas koporsóban tétetvén, nagy pompával Dombegyház mellett Tsanád vármegyében (mint írják) eltemettetett.”³

A tankönyvszerző tehát – a kor nagy jezsuita és piarista történetíróira támaszkodva (mint például Timon Sámuelre, Pray Györgyre, Katona Istvánra, illetve Desericzky Incére) – még semmit sem tud folyóba temetésről. A gyér írásos forrásokra, illetve a fent említett feldolgozásokra támaszkodva ő a földbe temetetti Attilát, városát és fővárosát pedig a későbbi Dombegyháza község területére helyezi.⁴ Mint tudjuk Attila fő-

illetve hogy Tuniberg faluban a délnyugat németországi Freiburg mellett a helyi lakók, akik egy ásatást félreértve azt hitték, hogy megtalálták Attila sírját, azóta abból élnek, hogy Attila-bort termelnek és hálából el is nevezték a fűtőcát Attiláról és hatalmas szobrot is emeltek neki.

³ LOSONTZY István, *Hármas kis tükör*, 1771, 85.

⁴ Kitűnő olvasmányként ajánlhatok egy összefoglalást, amely sajnos, mivel a Békés megyei TIT adta ki, kézirat gyanánt és ezért eddig szinte mindenki figyelmét elkerülte, pedig mint tárgyilag, mint tudománytörténetileg igen elgondolkodtató: RADNAI Mikes, *A dombegyházi Attila-hagyomány új megvilágításában*, Békéscsaba, TIT, 1981. Különösen figyelemre méltó az elrekesztett folyómederről, mint temetkezési helyről: i. m., 184–217. Azt kísérli meg igen alapos érvekkel bizonyítani, hogy Attilát igen is eltemethették a birodalom keleti középpontjában, amely ott feküdt a Maros törmelékűpján, a keletről, illetve Erdélyből jövő hadi és kereskedelmi főútvonal mellett, ahol Attila valószínűleg maga is született és Buda halála után tette át székhelyét a Duna menti nyugati központhba. Majd pedig pár év múlva, amikor a hunoknak ki kellett vonulnia a Kárpát-medencéből újratemetették, hiszen nem vihették ma-

városát – ha nem Budára – akkor a szerint, hogy geográfiailag hogyan értelmezték Priszkosz rétor követelését: vagy a Zagyva mellé helyezték, a későbbi Jászberény helyére, mint például Otrokocsi Főris Ferenc, vagy a Tisza mellé, Szegedre; ennek az utóbbi lokalizációnak igen nagy hatású megalapítója, védelmezője és terjesztője a szegedi születésű szegedi piarista tanár és Dugonics András volt. Ő a Tisza folyót, amely mellett a szülővárosa fekszik, rajongó szeretettel vette körül, bevonta regényeibe, természetesen beillesztette hatalmas, egy életen át gyűjtött szólásgyűjteményébe is: szerinte nem is lehet igaz magyar ember, aki nem ivott egy pohár vizet a Tiszából, sőt Attilának is igen nagy híve és propagálója, regényben, történeti művekben, sőt még a szólások között is: de a vízbe, folyóba, illetve a Tiszába temetésről nem tud semmit. Ugyanis a 19. század második felétől megfordult a kincs-, illetve sírkeresők célja és minden áron valamely folyómederből akarták előkeríteni Attilát. Többnyire a Tiszából, de vannak példák a Tisza mellékfolyóira is: így a már említett Zagyván kívül a Körösre és a Marosra. (Feleségem szelevényi, és mivel Attilát keresték már a szomszédos Csépa felé eső Öthalomnál is, ezért az egész falu meg van arról győződve, hogy Attila ott van eltemetve valahol.)

Móra Ferenc, mint szegedi múzeumigazgató és tudjuk, nem csupán kiváló régész is, drámai és tragikomikus képet rajzolt egy 1929-ben írott karcolatában az Attila-keresők lélektanáról (*Leszámolás Attilával*).⁵ Nevezetes ez a karcolat azért is, mert megpróbál racionális magyarázatot találni a folyóba temetés legendájának eredetére. A részleteket mellőzve érvelése úgy foglalható össze, hogy egy tudós pap, Ipolyi Arnold *Magyar mythologia* című hatalmas könyvének egy passzusában, valamint legnagyobb romantikus regényírónk, Jókai Mór egy novellájában megszületett és hagyományozódott a folyóba temetés; ez azután viharos gyorsasággal elterjedt és Gárdonyi Géza *A láthatatlan ember* című regényének (1902) hatására megingathatatlan néphitté vált. Ahogyan Móra nagyon szépen megfogalmazza: „A csíra tehát Ipolyié, Jókai nevelte belőle a fát és Gárdonyi Géza megszóltatta rajta a fülemülét.” Gárdonyi ráadásul a mondát nemcsak regényben dolgozta fel, hanem az *Éjjel a Tiszán* című versében és a regény versbetételében (*Álmod éneke*). Móra tehát így folyó-

gukkal hármas koporsóját, de most már egy folyó medrébe soha senki ne találhassa meg és ne gyalázhassa meg.

⁵ Ld. MÓRA Ferenc, *Utazás a földalatti Magyarországon*, Bp., Révai, 1935.

tatja: „Verse a Tiszában alvó hun királyról” belekerült az olvasókönyvekbe és teljessé tette a legenda kialakulását.⁶

Móra Ferenc írása sokáig megnyugtatta a terebélyes és szétágazó Attila-hagyomány kutatóit. Pedig mint Hoppál Mihály mint alapvető tanulmánya is szóvá tette, történészek, nyelvészek, filológusok, orientalisták, irodalomtörténészek, néprajztudósok és régészek sokszor nem szoktak egymás eredményeiről tudomást venni és ezért hiába születik meg egy-egy részeredmény, a hagyomány ettől függetlenül vidáman használ olyan mozaik-kövecskéket a hunokról szóló nagy kirakós-játékban, amelyekről már egy-egy részdiszciplína kutatói már rég kimutatták, hogy nem illik a megszokott helyére.⁷

Így történt ez Szörényi Leventével is, mivelhogy a nagy rock-zene-szerző már 2003-ban közzétett egy tanulmányt (*Cui prodest? Attila*

⁶ Jónak tartottam beidézni az Éjjel a Tiszán című verset, hiszen kevésbé ismert.

Feljött a hold a Tiszára.
Csend borult a fűre, fára,
Szeged alatt a szigetnél
áll egy ódon halászbárka.

Holdvilágnál fenn a bárkán
Halászegény ül magában:
Ül magában s furulyál:
Furulyál az éjszakában.

A Tiszára a sötétség
gyászfátyolként terül hosszan:
gyászfátyolon a csillagok
csillogdálnak gyémántosan.

Talán épp a bárka alatt
lenn a vízben, lenn a mélyben
fekszik egy nagy halott király,
halott király réges-régen.

Koporsója arany, ezüst,
s vasból van a burkolatja.
és a hármaskoporsóban
a király a dalt hallgatja.

⁷ Ld. a következő kiváló tudománytörténeti összefoglalót, amely ismereteim szerint egyedül kísérli meg összevetni a különböző tudományzakok Attilaképét: HOPPÁL Mihály, *Attila temetése, Egy folklórmotívum a történelmi tudatban = Bennünk élő múltjaink, Történelmi tudat, kulturális emlékezet*, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008, 27–46.

nagykirály halálának körülményeiről).⁸ Mikor a szerző ugyanis operát írt Attiláról, becsületesen összeszedte a forrásokat és elolvasott minden szakirodalmat. Természetesen Mórát is ismeri, de kénytelen megállapítani, hogy a folyóba temetés legendája egészen biztos, hogy régiebb, mint 1854, tehát Ipolyi és Jókai műve, ugyanis Petőfi az 1848-ban írott *Lehel vezér* eposz-töredékében már magától értetőnek tekinti, elterjedt közhittnek veszi azt, hogy Attila a Tisza hajjai alatt nyugszik! Mivel Szörényi Leventének tökéletesen igaza van, meg kell vizsgálnunk ezt a meglehetősen kusza rejtvényt.

Először nézzük meg közelebbről Ipolyi Arnold *Magyar mythológiáját*. Két helyen említi a vízbe temetést. 1. „A források, tavak, folyók mentében vannak temetkezési helyeik is, – s talán magában talán a folyó medrében, mint Attiláról egy hagyomány van tudtomra, mely szerint hasonlóan, mint Alarich (Jornand. 29), ő is a folyónak leeresztése után, kincsei és fegyvereivel együtt annak medrébe temettetik, miután a hullámok ismét föléje eresztetnek.”⁹ 2. Majd pedig Árpádról szól, akinek temetését Anonymus örököltette meg: „De ezen rév-pénzen túl is világosabban fenn forog egyenest az eszme egyes hagyományaiban regény, s mondáinkban; így tartom már ide a víznél (VII) összeállított emlékeket, miszerint pogány korunkban *vizek mellett*, vagy egy egyenes vizek medrébe temetettek, mint Attiláról a hagyomány szól.”¹⁰ Sajnos nem tudjuk, hogy milyen hagyományra hivatkozik a tudós! Hiszen Ipolyi hatalmas kéziratgyűjteménye még feldolgozásra vár. Annyit mindenesetre észlelhetünk, hogy a Tisza folyó nevét nem említi!!! Megjegyzendő viszont, hogy Arany János, hogy a saját maga által használt Ipolyi-példányban, mely szerencsére megmaradt és az MTA Könyvtárának Kézirattárában tanulmányozható igen nyomatékos felhívásra utaló jelet tett a második citátum mellé, tudjuk azonban, hogy hun trilógiája csonkán maradt. Mindenesetre 20. századi folytatója, az Egyesült Államokban élő és virtuóz Arany-ismerőnek mutakozó Szabó László már a folyóba temette a hun királyt (1930), de nyilván Gárdonyi figyelembevételével.¹¹

Jókai mitologikus keretbe foglalja magyar őstörténetét. Nála a Kárpát-medence még szinte érintetlen ősvilág, nemrég az egészet még ten-

⁸ = 1600 éve élt és uralkodott Attila nagy király, Bp., Magyar Ház, 2003.

⁹ Ipolyi Arnold, *Magyar Mythologia*, Pest, Heckenast, 1854, I, 201.

¹⁰ I. m., II. 372.

¹¹ Vö., MITROVICS Gyula, *A Csaba-trilógia folytatása, Szabó László „Hun király”-a*, Protestáns Szemle, 39 (1930), 214–225.

ger borította: és ide jöttek a hunok a belső ázsiai sivatagból, vagy félsivatagból. Érthető, hogy a Tiszába, mintegy ennek az ősi tengernek az ősi maradványába temeti a nagy királyt. Ő leginkább Gibbon könyvét (*The decline and fall of the Roman Empire*) követi a hun történelemmel kapcsolatban, néha szinte szó szerint kivonatolja, vagy fordítja. A vizigót Alarik folyóba temetéséről szóló fejezeteket természetesen itt is olvashatta, nem volt szüksége közvetett átvételre Ipolyi könyvéből; tehát – felfedetlenül – a calabriai Busento folyóból lehetett a nála szereplő Tisza. Igen sok kiadást ért meg epizódonként, vagy egészben (*A magyar nemzet története regényes rajzokban*), tankönyvként is, tehát jócskán hozzájárulhatott a Tiszába temetés hiedelmének kialakulásához.¹² A harmas koporsó említése után Jókai így ír: „Most ott nyugszik valahol a Tisza medrében. Sírásait, kik eltemették, visszatértükben húnok legyilkolták, hogy soha meg ne tudhassa senki a helyet, a hol Attila nyugszik.”¹³ A Jókai-mű kritikai kiadásának szerkesztői kiemelik, hogy – noha a fő forrást Attiláról, Priszkosz rétort Jókai 1850 óta ismerte – beállításában, értéktételeiben mégis inkább Gibbon követi. Még abban is, hogy úgy látja: a király halála egyúttal a népe halála is.

Petőfi 1841–42-ben Pápán, a főiskolán kezdte írni verseit Lehel vezér történetéről. Két változat is fenn maradt ezekből. A merseburgi csatában foglyul ejtett és a németek által kivégzett kalandozó vezér azért lett a költők kedvenc hőse, mert vitézsége és halála mellett új vonással is fel tudta ruházni: költőt is tudott faragni alakjából! Ugyanis Jászberény városában őrzik azt a kürtöt, különleges bizánci elefántcsont-munkát, domborműves szalagokkal ékesítve, amelyet a hagyomány Lehelnek tulajdonított – Petőfi később a város meglátogatásakor meg is tekintette! Fikciója szerint Lehel a honfoglaló egyúttal megéneklője is, vagyis költői megörökítője a hajdani magyar ázsiai életnek. Tehát katona és költő. A legenda szerint szabadságharcosnak is tekinthető, hiszen megöli a kürttel, és így maga előtt küldi a túlvilágra a császárt. 1845-ben is írt egy verset Lehelről. Az immár három változatban is megkísérelt témájához 1848 februárjában tért vissza, ugyanis abban a lakásban, ahol a Petőfi házaspár és Jókai laktak, nekiállt egy népies eposz írásának. A főhős természetesen Lehel vezér. A forradalom kitörése miatt töredékben maradt költeménye Petőfi életében csak egy részlete jelent meg. A második ének

negyedik versszak után a töredék végleg megszakadt; a teljes töredéket 1852-ben Pesten ugyan kinyomtatták, de a könyvet a cenzúra lefoglalta, példányait legnagyobbreszt megsemmisítették, ma csak egy ép példánya ismeretes, a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében. Tudunk arról, hogy egy-két példányt elloptak a megsemmisítés elől, Arany is szerzett egyet. Tehát – ha ismerte Ipolyi és Jókai – csak ilyen illegálisan fennmaradt példányból ismerhette. (A hajdani lakótárs természetesen már készülés közben is ismerhette...)

Petőfi azzal indokolja a magyarok Ázsiából való kijövetelét, hogy vissza akarják szerezni Attila egykori országát:

Tőlök napnyugatra – így szólt a hír szája –
Fekszik Attilának egykori országa,
Szörnyű Attilának, isten ostorának,
A magyar nemzetség dicső ősapjának.
Fölkeresik, abban állapodtanak meg,
Fölkeresik, akármeddig tévelyegnek,
És ha ráakadnak, visszaszerzik aztat,
Hogy a maradékjok legyen boldog s gazdag.

14

Volt közöttök egy bölcs józan ember, Álmos,
Ezt szólították föl: „Vezess minket már most,
Józan okosságod vezéreljen bennünk,
Ha lehetséges, a kívánt földre mennünk;
Mint a darusereg az előljáróját
Ugy követünk téged ország-világon át,
Míg nem látjuk magunk a Tisza folyóban,
Hol Attila alszik három koporsóban.”

(*Lehel vezér*, I. 13–14. vsz.)

Petőfi azt a gondolatot Dugonicstól vehette, hogy a nagykirály fővárosa a Tisza mellett volt, Szegeden. Azt, hogy a folyóba temették – és ez a gondolat teljesen azonos a Jókai későbbi írásában találhatóval – meríthette esetleg Bocsor István történész tanártól, aki mindkettejüknek professzora volt a pápai református kollégiumban, és akinek gondolatai Jókainál néhány esetben szinte szó szerint visszanyomozhatók. Ehhez további kutatásokra van szükség, de szerencsére Bocsor István kéziratok órajegyzetei megtalálhatók a pápai kollégium gyűjteményében. Végül felvethető egy további lehetséges forrás is. Petőfi az előző évben, a pápai tanulmányait megelőző évben, 1840-ben katonaként szolgált az osztrák

¹² Ld. JÓKAI Mór, *A magyar nemzet regényes rajzokban*, I–II., Sajtó alá rend. Téglás Tivadar, Végh Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1969.

¹³ *I. m.*, I. 26.

seregben és ezredével járt Stájerországban is. Ott a mai szlovéniai Ptuj környékén és Szlovéniában még jó pár helyen volt helyi legenda Attila sírjáról, vagy várjáról. Ráadásul a szintén a Göllner gyalogezred hadkiegészítési ezredéhez tartozó Tirolban és Friuliban is virágzott az Attila-hagyomány és például az Etsch (Adige) folyóban szintén buzgón keresték Attila sírját! Lehetséges talán, hogy éppen stájer-szlovén-olasz-friulitiroli bajtársaival való beszélgetésben merült fel először Attila temetésével kapcsolatban ez az ötlet Petőfiben és csak azután „honosította”, vagy ültette át magyar alföldi környezetbe, a Tiszához. (Sajnos katonakorában írott legtöbb verse elveszett.) Végül pedig elképzelhető eddig föltáratlan, esetleg ponyván megjelent olvasmánya is, amelyből meríthette ezt a gondolatot.¹⁴

Akár így történt, akár úgy, Petőfi költői világképében Attila víz alatti sírja lett az a mágikus szent sír, amely irányítja a honfoglalást és utána a magyar történelmet. („A szent sír” fogalma Rákóczi alkalmazva, egy másik 1848-as versének a címe!) Ezzel pedig, a romantikán is túlnyúlva adott irodalmi mintát (elég például Krúdyra gondolnunk) és talán a folklorizálódást is ő indította el.¹⁵

¹⁴ Kerényi Ferenc, kedves barátom a szó szoros értelmében élete utolsó percéig dolgozott az új Petőfi kritikai kiadásnak költő 1848–1849-ben írott verseit tartalmazó kötetben. Sajnos hagyatékából ez a kötet még nem jelent meg. Mindenesetre többször is beszélgettem vele Lehel vezérről, és azt lehet mondani, hogy amennyire lehetséges körbejártuk a témát. Utólag is hálásan emlékezem vissza arra a sok segítségre, amelyet tőle kaphattam.

¹⁵ A szlovén és részben a horvát és friuli hagyományról vö. Zmago ŠMITEK, *Aspetti comparativi della tradizione popolare a proposito di Attila tra Slovenia e Italia*, in: *Attila e gli Unni*, a cura di Silvia Blason Scarel, Roma, „L'ERMA” di Bretschneider, 1995, 107–112.; *Attila, Flagellum Dei?* a cura di Silvia Blason Scarel, Roma, „L'ERMA” di Bretschneider, 1994.